

CONSIDERACIONS SOBRE LA TOPONÍMIA EN L'OBRA POÈTICA INICIAL DE J. VALLS

Josep BALLESTER ROCA - Laura BALLESTER CAPELLA
Universitat de València

Joan Valls ens ha deixat una obra notable, tant pel que fa a la seua suggerent temàtica com per la vastitud de la seua lírica. Situada de ple en la primera generació de postguerra, va assaborir profundament alguns dels fruits d'una sèrie de corrents poètics que podem qualificar, a grans trets, de postsimbolisme. Recordem que Manuel Sanchis Guarner el va incloure dins el subapartat «els intimistes» del seu estudi per generacions, on apunta que les «darreres evolucions del simbolisme intel·lectual coadjuven a aquest procés de radical evasió, car hom aspira arribar –per camins onírics, màgics o metafísics– a la *poesia pura*, que sorgeix de l'esperit humà en profunditat, incloent-ne les zones fosques i irracionals» ([1968] 1982: 103). Una majoria d'aquests poetes, semblantment a com va succeir a tota la resta de territoris de llengua catalana, formularen una espècie d'humanisme angoixant i metafísic al voltant de l'ésser humà.

En aquesta comunicació ens ocuparem solament de l'obra del poeta d'Alcoi publicada fins els anys seixanta. Intentarem esbrinar quina funcionalitat acompleixen els noms de lloc en la seua concepció estètica i lírica. De primer, intentarem analitzar cadascun dels cinc llibres individualment per a separar els diferents elements toponímics que ens interessen, i després, traure unes conclusions generals.

La cançó de Mariola (1947). Des del mateix paratext inicial, és ben palesa la presència de la toponímia al llibre, i serà constant com a matèria primera dels versos. La seua actitud davant del paisatge no es tracta d'una mera descripció, sinó que aquest forma part del subjecte poètic, aquest element temàtic és desxifrat i experimentat a través de l'òptica i dels sentits de Valls. L'única realitat que hi existeix és aquesta natura de la Serralada de Mariola. És un dels camins de recerca i –al mateix temps– d'encontre amb la transcendència de la vida⁽¹⁾:

(1) Totes les citacions de l'obra de Joan Valls fins al 1975 procedeixen de l'edició a cura d'Emilio Rodríguez-Bernabeu: *Obra poètica*, Instituto de Estudios Alicantinos, Alacant, 1981 D'aquesta manera ens estalviarem de no carregar inútilment de notes aquest article.

«[...]
i el cim de la serra altívola
de grisos tons i el riuet
que serpenteja sobre els joncs
sa eternitat del moment,
animen la meua lira
indígena i somrient»

És a dir, la postura del poeta no segueix les directrius del paisatge casolà i tronat dels poetes llorentistes. Descobrim una introspecció profunda per mitjà del Jo líric de la natura que l'envolta. Sovint són imatges plenes d'una estranya visió del món que percep místicament: («No sé quina llum t'ha ungit / altra pedra solitària, / ni sé el fulgor d'ocre i sang / si ve d'una torxa estranya»). No hem d'oblidar que aquesta obra va representar un nou plantejament poètic i personal de J. Valls, ja que anteriorment –des de la dècada dels 30– havia publicat els seus llibres en castellà, i després de la guerra d'Espanya, el nostre poeta sembla que entra en un període d'autoafirmació: primer llibre en català i presència abundant de la toponímia del seu país. És un primer indici de recuperació de la identitat, tant a nivell personal com col·lectiu. Com comenta en una carta dirigida a Carles Salvador, datada el 29 d'octubre de 1947, el motiu «fon un caprig mes o manco transcendent de la meua obra. Enamorat del paisaje, agrest i wagnerià, com expose allí, vullguí obsequiar a uns quants amics qu'en vòlen en tal manollet de versos...» (Sofia Salvador, 1990: 189). Hem comprovat com la carta era escrita en ortografia pre-fabiana, de la mateixa manera que el llibre. Això ha dut els crítics a explicar l'aïllament del poeta respecte als nuclis literaris en català que existien al nostre país.

Els contrastos entre dos paisatges dibuixen dos mons diferents:

1. D'una banda, les altures de les muntanyes, ben a prop de la puresa, la solitud amb la natura que propicia el diàleg amb l'Absolut; ens trobem amb imatges i topònims com: «Mariola és un matern

encís d'eterna fragància»

o

«I com la campana angèlica
era de ressò daurat,
mentre la lluna guaitava
per l'Ull de Mora mirant».

o

«[...]
junt al cim de Montcabrer
s'irisa wagnerià,
allí voldria en la mort
eternament descansar».

2. D'altra banda, la planura i la fondària de les ciutats desperta la melangia i la tristor, la fosca atrapa els seus habitants per la incomprensió dels cims. Per això, al poema «El

repte del pastor», el subjecte de l'enunciació diu: («No descendré / d'aquest cim jamai. / Ací estic jo a soles. / No aniré a ciutat. [...] Aquelles no comprenen / el que hi ha ací dalt: / la puresa blava / del cel eixamplat / i aquest vast imperi / d'alta soledat / quallada d'estrelles / i oblit sobrehumà»).

La contemplació del paisatge de les altures, produeix en el poeta una espècie de catarsi en la creació de les imatges i símbols que sembla traslladar el jo líric al cim, ben a prop de l'infinit i de l'eternitat.

Grumet a soles (1958). Segons alguns estudiosos de l'obra vallsiana és bastant anterior a la data de publicació i, a més a més, hi ha una clara connexió amb *La cançó de Mariola*, en la manera d'interpretar i subjectivar el paisatge. No es tracta d'un cant a la terra, sinó la cosmovisió interior del poeta que es veu reflectida en el paisatge marí. En aquesta obra hi ha un intent d'evadir-se, per part del subjecte líric, de la vida quotidiana atrapada en el parany de la uniformitat i de la monotonia. Els noms propis geogràfics molt bé que ho constaten, per exemple:

«D'Alacant embasta Alger,
de Rabat a Casablanca
i singlant pel Sud la proa
al cap de Bona Esperança.
Pense aquesta silueta
amb deler en la meua ànima».

De la mateixa manera que abans sentia la fascinació de les muntanyes, ara l'enlluernament el revela en el blau del mar, així el títol del primer poema del llibre ja ens ho certifica: «Blava plenitud». El nostre poeta cerca l'harmonia del seu interior, tanmateix, no està segur d'on anar a esbrinar la calma de l'anhel. Tard o d'hora, es decidirà per la immensitat del blau:

«On llançar el crit de goig
en la terra o en la mar?»

El subjecte poètic s'amaga darrere d'un personatge: el grumet. Aquest busca la salvació en el viatge, en l'acció per arribar a la bellesa desitjada. Però, tan sols és «cranc sense glòria ni pena», i voldria muntar-se en gavina o en vaixell per ancorar el seu destí. És ací on descobrim una de les diferències amb *La cançó de Mariola*, el desig per aconseguir el seu somni provoca desassossec i trastorn que s'oposa a l'ambient de serenitat i calma de la seua primera obra en català. Com apunta Josep Iborra (1990: 146): «La calma de la serra, les seues aromes, la seua llum, tenien una virtut ètica, de comunió exaltant amb la naturalesa amb la qual se sent el poeta vinculat i on vol viure i morir. El mar, en canvi, és font d'un anhel i d'un desfici que empenta el grumet al viatge i al somni d'altres llocs». I la quimera es converteix en deliri com diu el poeta:

«La quimera es fa deliri
en la ratlla del mar».

Encara que el gran desig del grumet és el blau permanent, descobrim en el Jo poètic, en un moment determinat, una comunió d'anhels entre les altures de la serra i la profunditat

de la mar, en tots dos àmbits ideals es pot revelar l'inefable, ja que tot depèn dels ulls que miren el paisatge: («Àguila i peix són veïns. / Blau i gris formen bandera / de vida cara a l'immens, / de sol ample en viva festa»).

Malgrat aquest llibre representar metafòricament el desig evasiu del poeta, aquesta preocupació no l'obliga sempre a cercar indrets exòtics, també és present la geografia més propera: Alacant, el Puig Campana, el cap de Sant Antoni, Elx, l'illa de Tabarca, etc.

L'home pot ésser àngel (1953) va significar un profund gir en la poètica que en els dos llibres anteriors havia inaugurat. La natura tal com l'havia configurada abans desapareix. Hi ha una actitud reflexiva al voltant del subjecte poètic. Comença a deixar-se de banda la natura i el paisatge com a microcosmos que enlluerna el poeta, i com a conseqüència una reducció de la presència dels elements toponímics. Hom busca la transcendència a través de la instrospecció del seu món particular, vedat a les forces de l'exterior, («Dins de mi el foc ha cremat / llesques de l'antic rancor»). La solitud serà el seu destí, però també és de tots els homes. Aquesta pausa, aquesta vida interior és necessària per a la creació del cosmos del poeta, segons sembla.

Les dues obres restants, *Presoner de l'ombra* (1955) i *Íntim miratge* (1959) aprofundeixen en la línia intimista i meditativa que, en l'anterior llibre havia començat a aparèixer. El dubte ho ha subjugat tot: l'amor, la llibertat, la intimitat, la mort, Déu i l'absolut, etc. És a dir, el dubte, s'ha convertit en mètode: (¡Ai quin abandonó de toda claredat! / ¡Nafres, tot nafres de rancúnia! / La sang feta mar de fosques ires, / oneig de saba negra, / dansa de rèptils al·legories»). L'escepticisme ho ha envaït tot. Fins i tot afecta la toponímia, així, en cap dels dos llibres no trobem cap topònim. Han desaparegut, perquè l'home es troba *presoner de l'ombra*:

«Absent, oh Crist, et sent i al teu seguici
manquen més veritables criatures,
més clares proves de sentir la norma
i el motle del teu calze en la set viva».

Com hem vist en analitzar els elements de la toponímia en Valls, trobem en la seua obra inicial dues etapes: una primera, en la qual els noms de lloc tenen un paper fonamental en l'obra, i una altra, en què ha desaparegut totalment aquest motiu. Aquesta agrupació coincideix exactament amb aquella que va proposar Emili Rodríguez Bernabeu, en la qual dividia l'obra de Joan Valls en cinc etapes estilístiques:

I. Etapa o zona descriptivo-emocional, amb els llibres *La cançó de Mariola*, *L'home pot ésser àngel* i *Grumet a soles*.

II. Etapa o zona intimista, amb els llibres *Presoner de l'ombra*, *L'íntim miratge*, *Paradís en blanc* i *Versos a Sara*.

[...]

Recapitulant i aprofundint en alguns dels aspectes que hem tractat, en *La cançó de Mariola* els noms de lloc són, sobretot, un dels signes essencials de la mitificació de l'espai i del paisatge que ens evoca: les comarques Comtat-Alcoià. Tots aquests indrets de coneixença col·lectiva d'un espai determinat, els fa seus, el jo líric, els tamisa en la seua actitud subjectiva en la recerca de l'Absolut. En *Grumet a soles* una part dels topònims

aglutinen un significat d'indrets de la mar Mediterrània, molt propers i estimats pel poeta, que signifiquen l'alliberament de la quotidianitat: Penyal d'Ifac, Alacant o el cap de Sant Antoni, o d'altres que connoten l'element exòtic, també alliberador del viatge i la llunyania en la seua sola menció: Rabat, Casablanca, el cap de Bona Esperança, Bombai, Estocolm, etc. El subjecte líric busca la seua salvació en l'evocació. En la utilització dels corònims s'ha d'assenyalar que tant en *La cançó de Mariola* com en *Grumet a soles* hem d'apuntar l'ús d'aquests noms genèrics geogràfics amb les formes àtones dels possessius: «ta carena», «ma r untanya», «ton cim»... És un clar exemple de com el jo poètic ha fet seus els noms de lloc, de com el topònim ha adquirit el context situacional i personal del poeta, i també s'han carregat d'intensitat expressiva. En *L'home pot ésser àngel*, s'ha dit que es produeix un gir cap a l'escepticisme i la reflexió. L'home es veu assetjat per una natura destructora i assassina, no té res a veure amb aquella natura dòcil i alegre de *La cançó de Mariola*. El subjecte líric es veu indefens davant aquesta selva i paisatge insospitats.

La toponímia i la natura que descobrim en la poesia de Joan Valls és el cant a les terres meridionals del País Valencià, no com havia esdevingut, en aquest segle, en la lírica valenciana. Sobretot pel predomini que ocupà el paisatgisme en la poesia «llorientista» o també anomenada «costumista». Normalment aquest paisatge, i per tant la toponímia que en resultava, gairebé sempre, corresponia a l'horta valenciana. La resta de paisatges no hi tenien cabuda.

Basant-nos en les diverses raons d'ús que comenta Moreu-Rey (1987) tindria diverses funcions que se superposen com *l'estètica i simbòlico-evocativa*, i també *la reveladora i l'ambientadora*.

L'emprament dels topònims de la tradició lírica nostra en la mateixa postguerra és bastant important, citarem dos casos diferents: d'una banda, el cas de Bernat Artola, que Lluís Messeguer ha estudiat, on deixa patent la dada costumista i ideològica en la seua utilització; d'altra banda, el cas desbordant de Vicent Andrés Estellés, on els topònims formen part de la matèria primera del text com a element reforçador de l'evocació d'unes vivències. I com deia M. Sanchis Guarner en la primera edició del *Llibre de meravelles*: «El poeta es complau a concretar l'escenari dels fets per tal de reforçar-ne el verisme, però també [...] una autèntica manifestació de fidelitat a la gent i a l'esperit del seu país, a les lleis íntimes del seu esperit col·lectiu».

APÈNDIX

Per a la presentació de l'apèndix ens hem atingut als següents criteris:

- L'ordenació dels mots en cada apartat és alfabètica.
- En cada entrada, entre parèntesis indiquem el nombre d'ocurrències al text, i després de dos punts, les pàgines on apareixen. Llevat de l'apartat tres, que correspon als corònims, on només assenyalem el nombre d'ocurrències.

1. Topònims

La Cançó de Mariola

Barranc del Cinc, el (1): 21; Barxell (2): 9, 30; Benilloba (1): 31; Capadòcia (1): 21; Onil (1): 31; Mariola (5): 1, 3, 5, 11; Sant Antoni (1): 9; Sant Cristòfol d'Alcoi (1): 21; Ull de Moro, l' (1): 19; Xixona (1): 31.

L'home pot ésser àngel

Àfrica, l' (1): 52; Austràlia (1): 52; Font Roja, La (1): 41; Mariola (1): 39; Pirineus (1): 52; Suïssa (1): 38; Vall del Serpis, La (1): 39.

Presoner de l'ombra

Cap topònim

Grumet a soles

Alger (1): 101; Alacant (4): 101, 119, 120; Bombai (1): 108; Casablanca (1): 101; Elx (1): 117; Estocolm (1): 108; Manxa, la (1): 100; Penyó d'Ifac (1): 103; Puig Campana (1): 103; Rabat (1): 101.

L'íntim miratge

Cap topònim

2. Topònims compostos o corònim més topònim

La cançó de Mariola

Cim de Montcabrer (1): 22; cingles de Mariola (2): 5; cingles de la vall d'Alcoi (1): 30; llomes de Concentaina (1): 30; maseres de Mariola (2): 9; Serra de Mariola (3): 7, 30.

L'home pot ésser àngel

L'ós del Pol (1): 52.

Presoner de l'ombra

Cap topònim compost.

Grumet a soles

Cap de Bona Esperança (1): 101; cap de Sant Antoni (1): 98; illa de Tabarca (1): 124; port d'Altea (1): 124.

L'íntim miratge

Cap topònim compost.

3. Corònims

La cançó de Mariola

Barranc, el (5); carena (2); carenes, les (2); cim (3); cim, ton (1); cims, els (4); cim de la serra (1); cimal, el (1); cimera (1); ciutat, la (1); colina, la (1); era, l' (1); falda, la (1); llomes, les (1); mas, el (2); muntanya (2); muntanya, la (8); muntanya, ma (1); penya (1); riu (2); riuet (4); riuet, el (1); senderó, el (1); serra (6); serra, la (6); serres, les (1); serralada, la (2); vall (1); volcà (1).

L'home pot ésser àngel

Arxipèlags (1); boscos, els (1), camí (1), cementeri, el (1); cingles (1); cim, el (1); cimal, el (2); fontinyol (1); gorja, la (1); llacs (1); llac, el (1); muntanyes (1); muntanya, la (2); rius (1); riu, el (1); rierol, el (1); selves (2); selva, la (2); serra (1); torrents (1); valls (1).

Presoner de l'ombra

Assut, l' (1); assuts, els (1); bosc, el (2); canals (1); camí, el (2); cim, el (1); cims, els (1); cimals, els (1); cràter (1); font, la (1); fontinyol (2); galàxia (1); gorja, la (1); illa (1); muntanyes (1); muntanya, la (1); pèlag (1); riberes (1); rieró, el (2); selva (1); serra (1); serres, les (1).

Grumet a soles

Badia, la (2); cala (2); camí (1); carena (1); carenes (1); carena, la (1); cim (1); cimer (2); costa (2); illa (2); illes (2); illa, sa (1); illa, l' (3); llac (1); litorals (3); mar (5); mar, la (16); mar, el (15); muntanya, la (1); pèlag, el (1); platja, la (2); turó (1).

L'íntim miratge

Alberedes, les (1); camins, els (1); cingle, el (3); continent, el (1); cràters (1); gorja (1); font (1); hort (1); illa (2); illa, l' (1); mar, la (1); mar, el (3); rius (1); selva (1); sendera (1); senderes (1), tossalet (1).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALLESTER J. (1991), *La poesia catalana de postguerra al País Valencià (1939-1959)*, Tesi doctoral llegida al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València.
- BARTHES, R. (1972), «Proust et les noms» dins *Le dregé zéro de l'écriture*, Paris, pp. 121-134.
- IBORRA, J. (1990), «L'aventura poètica de Joan Valls», *Canelobre*, 17/18, pp. 145-145.
- MESSEGUER, L. (1990), *Cultura i literatura a Castelló de la Plana: B. Artola (1904-1958)*, Tesi doctoral llegida al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València.
- MOREY-REY, E. (1982), *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca. (1987), «Introducció a l'estudi del nom propi a la literatura», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, XXIX, pp. 1-9.
- SALVADOR, S. (1990), «De l'epistolari de Joan Valls a Carles Salvador», *Canelobre*, 17/18, pp. 189-194.
- SANCHIS GUARNER, M. (1968), *Renaixença al País Valencià*, Tres i Quatre, València. (1971), «Pròleg» a *Llibre de Meravelles* de V. Andrés Estellés, L'Estel, València.
- VIDAL COLELL, M.A. (1987), «Topònims, corònims i antropònims en *Els sots feréstecs* de Raimon Casellas», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, XXIX, pp. 43-48.